

ELEMZÉSEK TANULMÁNYOK

13

Nyelvünk állapota, anyanyelvi műveltségünk helyzete és feladataink

Magyar Tudományos Akadémia

BUDAPEST

ELEMZÉSEK
TANULMÁNYOK
13

Nyelvünk állapota, anyanyelvi műveltségünk helyzete és feladataink

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST 1983

A kiadványsorozatban az Akadémia testületi és igazgatási szervei által készített, határozattal, állásfoglalással lezárt kutatáspolitikai, kutatásszervezési tanulmányok, tudományági, ágazati helyzetelemzések, prognózisok, koncepciók, tervtanulmányok, valamint az Akadémiát ismertető írások látnak napvilágot. Az első húsz számban az 1976–1981 között készült, ma is értékesnek tekinthető, időtálló információkat tartalmazó anyagok kapnak helyet.

A sorozat az MTA főtitkárának a nem hivatalos kiadói tevékenység útján készített akadémiai kiadványok előállításának és terjesztésének rendjéről szóló 4/1982. (A.K.1.) MTA–F. számú utasítása alapján jelenik meg.

A sorozatot gondozza a Magyar Tudományos Akadémia Kutatásszervezési Intézete.

ISSN 0231–1984

A kiadásért felelős Tolnai Márton mb. igazgató
83.12695 Akadémiai Nyomda, Budapest

Tartalomjegyzék

	Oldal
I. Bevezetés.....	5
II. Nyelvünk mai állapota, nyelvhasználatunk zavarai és a bizonytalanságok okai.....	7
III. Függelék.....	21
Az MTA Elnökségének 44/1979.számú határozata....	32

Tájékoztató a helyzetelemzéshez

A "Nyelvünk állapota, anyanyelvi műveltségünk helyzete és feladataink" című elemzést az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya keretében létrehozott alkalmi munkabizottság készítette.

Az anyag végleges formáját többszöri vita során nyerte el. A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 1979. október 2-i ülésén tárgyalta meg.

Az Akadémia Elnöksége 1979. december 18-án vitatta meg az előterjesztést. 44/1979. számú határozatában köszönetet mondott a téma gondos kidolgozásáért, az eredmények és problémák reális bemutatásáért. A helyzetelemzést alkalmasnak tartotta arra, hogy - az elhangzottak figyelembevételével, megfelelő új szövegekben - az Akadémia az illetékes fórumok elé terjessze.

MTA Kutatásszervezési Intézet

I. Bevezetés

1973-ban már készült egy jelentés a Központi Bizottság részére széles körű anyaggyűjtés alapján; ez 1976-ban kisebb módosításokkal "Mai magyar nyelvünk" címmel könyvalakban is megjelent.

Az iskolai anyanyelvi nevelés helyzetéről és korszerűsítéséről ugyancsak készültek átfogó és kisebb elemzések (pl. "Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséről" c. tanulmánykötet 1976-ban); ezek felhasználásával dolgozták ki a most bevezetés alatt álló új tanterveket.

Mostani jelentésünk elkészítéséhez nem végeztünk újabb részletes anyaggyűjtést, a hetvenes években feltárt tényekkel dolgoztunk. Az utóbbi évek nyelvészeti vitáinak, tudományos részeredményeinek, a társadalom mozgásának, tudatváltozásának figyelembevételével ma mégis több ponton másképp, más összefüggésekben látjuk témánkat s a megoldandó feladatokat.

Egy írónk a végveszély képét idézte olvasói elé -- józan megítélés szerint a meghökkentés, a teendőkre való rádöbbsentés szándékával. Ezzel a szándékkal egyetértünk, a végső romlás képevel nem, több okból sem. Tagadhatatlan gazdagodásnak vagyunk tanúi a szókincs területén, sok ezerre tehető a felszabadulás után keletkezett új magyar szavak száma. Előnyére változott, közelebb került hozzánk, állampolgárokhoz a hivatali nyelv. Az ötvenes évek szürkességéhez képest színesebbé vált a sajtó nyelve. Az irodalmi, ill. a köznyelvnek elfogadható szintjén él és dolgozik a rádió meg a televízió. Iskolai anyanyelvi nevelésünk olyan utra lépett, melyen

előrehaladva eltávolodhat az öncélu grammatizálástól. Egészében a beszéd (és az írás) stílusa kevésbé feszes, közelebb áll a mindennapi emberhez.

Ez az oldódás ma is tart; ennek jelei, nyomai feltűnnek az irodalomban, a színpadon, az ifjuság nyelvében. Ez is oka lehet annak, hogy némelyek veszélytől tartanak, mások pedig központi (hivatali) beavatkozást sürgetnek a nyelvfejlődés irányítására. Gondjukat joggal növeli számtalan nyelvi hanyagság, hiba, lomposság, pongyolaság.

Mégsem gondoljuk, hogy félre kell verni a harangokat. Véleményünk szerint a nyelv fejlődése irányítható, de csakis a nyelvi belső fejlődési szabályszerűségeinek felismerése alapján, úgy, hogy az előremutató jelenségeket ápoljuk, erősítjük, a kinövéseket pedig türelemmel nyesegetjük. A nyelvfejlődés irányítása konkrét elemzéseket, higgadt mérlegelést és sok türelmet igényel, a más társadalmi jelenségekben való előrehaladás szolgálatához hasonlóan.

Nem véletlenül utalunk más társadalmi jelenségekre, mert a nyelvhasználat ezernyi szállal kötődik viselkedésünk egészéhez. Mint a következő fejezetben részletezzük is, a bürokrata nemcsak szürkén, személytelenül beszél, hanem ilyen a gondolkodása, magatartása is. Az idegen szók tulzott használatát nemritkán kényelem vagy előkelősködés, sznobizmus is táplálja. A hadarás, hebegés a beszélő ember belső kiegyensúlyozatlanságát, nyugtalanságát is kifejezi. A köszönés, a megszólítás zürzavara, a feltűnően gyakori trágárság nyilvánvalóan nemcsak nyelvészeti probléma. Amikor ezekre az összefüggésekre rámutatunk, nem kívánjuk felelőségünket csökkenteni, csak ismét utalni a türelem szükségére.

II. Nyelvünk mai állapota, nyelvhasználatunk zavarai és a bizonytalanságok okai

1. A felszabadulással bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások jelentős nyelvi átrétegződést idéztek elő, s ez a folyamat ma is tart. Mind jobban csökken a különbség a különféle nyelvjárássok, illetve a köznyelv és a nyelvjárássok között. A szorosan vett szaknyelvek régi, zártkörű szakmai jellege jórészt megszűnt. A nagymérvű iparosodás, a szakmai és tudományos ismeretek terjedése, a tömegtájékoztató eszközök közkeletűvé tették a különféle foglalkozások, szakmák nyelvének, részben pedig a tudományoknak a szókincsét és kifejezőkészségét is. Különösen a technika és a természettudományok, valamint az üzleti élet nyelvi hatása jelentős. Széles körben hat továbbá a sport, főként a labdarugás nyelve, valamint a különféle egyéni kedvtelésekkel kapcsolatos kifejezőkészség. Egyre nagyobb erőre kap az ifjúsági nyelv is. Ez az egykori diáknyelvből nőtt ki, de attól jócskán elszakadt, nem korlátozódik az iskola világára, hanem kiterjed a tizen- és huszonevűesek minden korosztályára, foglalkozástól, társadalmi rétegződéstől, sőt többnyire műveltségi szinttől is függetlenül. Az ifjúsági nyelvhez hasonlóan mind jobban kifejlődőben, elterjedőben van egy - főleg nagyvárosi jellegű - társalgási zsargon. Erről jelentésünknek abban a szakaszában, amelyben a társas érintkezés nyelvét értékeljük, még lesz szó.

A nyelvi átrétegződés feltartóztathatatlan folyamat, s így tényként kell elfogadnunk, akár szerencsésnek itéljük egyik-másik tünetét, akár nem. Sajnálhatjuk például veszendőbe menő értékes nyelvjárási és régi nyelvi sajátságainkat, de nem sokat tehetünk

értük azon kívül, hogy a tudomány eszközeivel lejegyezzük, rögzítjük őket a jövőbeli kutatás számára; továbbá, hogy igyekszünk őket életben tartani, amíg lehet. (Az írókra egyébként nagy felelősség hárul e téren. Ők ugyanis a nyelvjárások és a régi nyelv legértékesebb elemeit szerencsés esetben a mai irodalmi és a köznyelvbe is átörökíthetik.)

Van azonban a mai nyelvállapotnak egy olyan - ugyancsak a nyelvi átrétegződéssel összefüggő - tünete is, amely történelmi, társadalmi okokkal egyaránt kellőképpen magyarázható ugyan, mégis minden erőnket összpontosítanunk kell ellene. Ez a nyelvi szétrétegződés s a két fő rétegnek egymástól való nyelvi elidegenedése. Maga a folyamat már több évszázados. Ott kezdődött, hogy a köznapinál magasabb műveltség - s már a falusinál magasabb szintű igazgatás is - évszázadokig latin nyelvű volt. Aki ennek vagy annak részese kívánt lenni, belső nyelvváltásra kényszerült. Ám a nyelvváltás mindig gondolkodásváltás is. Más a fogalmak tartalma, terjedelme, kapcsolatrendszere a latinban, mint a magyarban; s más a gondolatok, ítéletek belső felépítése, megformálási módszere is. Innen ered tehát, hogy közéleti meg tudományos fogalomalkotásunk és gondolatfűzésünk ma nem a köznapi gondolkodásunknak - a "magángondolkodásnak" - megemelkedett formája, valójában nem is szerves folytatása, hanem átlépés egy másik szférába.

S amikor a feudális hagyományu latinság a továbbfejlődéssel háttérbe szorult, úgy vette át a helyét a polgárosodás, hogy az is kívülről, illetve felülről jött, nem belőlünk nőtt ki. Érhető hát: a gondolkodásmódja és az ennek megfelelő nyelvi kifejezés-mód akkor is idegen - latin és német - maradt, amikor szavaiban már magyarrá vált. S valami hasonló ismétlődött aztán, jóval később, a szocialista demokratizmusnak felülről lefelé terjedése során is: a demokratikus szocializmus fogalomalkotási és gondolatfűzési formái és normái kisebb-nagyobb mértékben a bürokrácia fo-

galmi és nyelvi jellegzetességeivel terhelten hatoltak és hatolnak be mindennapi életünkbe, nem pedig a magánéletünk nőtt fel a szocialista közéletiség szintjére. S tetézi ennek a széttávolodásnak a súlyát még két dolog. Egyrészt az, hogy a szakmáknak, tudományoknak, s ugyanigy az igazgatásnak is, ugrásszerűen megváltozott ma a növekedési sebessége. Ez fogalomanyagában gyors szókinszbeli bővülést követel, gondolatfűzésében pedig egyre nagyobb pontosodást. Másrészt pedig az súlyosbitja a helyzetet, hogy az elidegenedett hivatali-közéleti nyelv a maga rideg kimértségével, személytelenségével (elintézés nyér, befejezésre kerül), a ködösítésre, a felelősség elkenésére való alkalmasságával nagy vonzerőt jelent azok számára, akik munkájuk eredménytelenségét akarják ilyen módon leplezni. Ugyanakkor bonyolultságával vonzóan hat azokra, akik most igyekeznek a közéleti nyelvhasználatot elsajátítani.

Mindezekből jól látható: magasabb igényű - tudományos, igazgatási, sőt már közéleti - gondolkodásunknak és e tárgyú gondolataink formába öntésének elidegenedett az eszköze is meg a formája is az évszázadok során attól a történetileg örökölttől, amely mindennapi gondolkodásunkat ma is szolgálja és jellemzi. Legjellemzőbb példaként gondoljunk a hivatalos és közéleti megnyilatkozásokra! E szétválásnak furcsa tünete az a nyelvhasználati kettősség, amely közös gazdaságban vagy üzemben dolgozó falusiakon figyelhető meg: természetes, magánéleti nyelvhasználatukkal nemegyszer élesen szemben áll az a mesterkélt munkahelyi, közéleti zsargon, amellyel "a nyilvánosság felé" élnek. Egy sodró erejű társadalmi fejlődésnek nemkívánatos velejárója ez. Visszaszorítására, megszüntetésére már több hasznos kezdeményezés született, s részeredmények mutatkoznak is (pl. a hivatalos iratokban, ha lassan is, terjedőben van az udvariasabb hang, s visszaszorulóban a hivatali ridegség), a magánélet és a közélet szférája azon-

ban nyelvhasználata tekintetében még ma is tulságosan távol van egymástól.

2. Külön is foglalkoznunk kell még a közéleti élőbeszéd-
del, a nyilvánosság előtti megszólalással. A helyzet a legutóbbi
években - különféle hasznos kezdeményezések hatására - javult
valamit, de még mindig elég lehangoló. A nyilatkozatok tulnyomó
részére még ma is jellemző a nyakatekertség, a hivataloskodó
körülmenyesség, a beszámolókéra a gondolatok csapongása, logi-
kátlan kapcsolódása, a hozzászólásokéra a semmitmondó közhe-
lyek halmozása: "Azt is őszintén meg kell mondani, hogy...";
"Nem akarom a többi hozzászólók kenyerét elenni"; "Csak azt
szeretném hangsúlyozni, hogy..."; "Csatlakozom az előttem szó-
lókhoz"; "... és ez egy jó dolog"; "Csak azt akarom mondani";
stb.

Minden magyar állampolgárnak, mindnyájunknak érdeke,
hogy a közéleti nyelv tiszta, közérthető legyen, egymás megérté-
sét segítse, szolgálja. Társadalmi - és benne nyelvi - közérze-
tünk nem kis mértékben attól is függ, hogy a nyilvánosság előtt
megszólalók, a hivatalos minőségükben hozzánk fordulóok világosan,
lényegre törően, egyszersmind baráti, elvtársi hangol szólnak-e
hozzánk, vagy pedig hivatalos körmönfontssággal, semmitmondó
frázisokkal közelítenek felénk, szakmai, hivatali vagy másfajta
fölényüket, bennfentességüket éreztetve. Ezért mindent meg kell
tennünk, hogy akik előadóként, felszólalóként, vitavezetőként,
nyilatkozóként vagy más minőségben gyakrabban beszélnek a ki-
sebb-nagyobb nyilvánosság előtt, akik közéleti szerepet töltenek
be, azok valóban úgy tudják ellátni fontos és kényes feladatukat,
ahogy azt a társadalom elvárja tőlük.

3. Az sem közömbös, hogy milyen a beszédkultura szín-
vonala általában. Különösen nem közömbös napjainkban, a fejlett

tömegtájékoztató eszközök korában, amikor a rádió és a televízió jóvoltából a spontán, kötetlen beszéd is nemegyszer nyilvánossá válik.

A mai magyar beszéddel egészében véve egyáltalán nem lehetünk elégedettek. A gyerekek és a felnőttek között egyaránt sok a beszédhibás. Még ennél is nagyobb baj, hogy az olyan értelmi hibák miatt, amilyen a helytelen hangsúlyozás vagy a rossz hang-lejtés, továbbá az olyan beidegzéses zavarok miatt, mint az elnagyolt, hanyag artikuláció s az egyre terjedő hadarás, mind jobban elszűrkül s mind gyakrabban válik szinte érthetlenné a beszéd. (E káros beszéd-sajátosságoknak csupán magyarázata, nem pedig mentsége, hogy az élettempó gyorsulásával, az információáradat növekedésével bizonyos fokig feltétlenül összefügg a beszédtempó szakadatlan gyorsulása.) A beszéd javítására tett eddigi kezdeményezések hasznosak, de korántsem elegendők.

4. Napjainkban mindinkább gyorsuló ütemben növekszik az emberi, a társadalmi megismerés területe, új és új tudományágak születnek, a termelés és a szolgáltatás rohamosan szakosodik, a társadalmi-gazdasági alakulatok egyre több országban egyre fejlettebb formát öltenek. Mindezekből természetesen következik, hogy a külvilággal és az emberi, társadalmi tudattal együtt változik a nyelv is, mégpedig elsősorban a szókincs, amely a kül- és belvilág valósággrészleteit és azok összefüggéseit, törvényszerűségeit, mozgásformáit van hivatva tükrözni.

Nagy általánosságban bátran elmondhatjuk, hogy szókincsünk a legutóbbi években is nagymértékben és örömdetes gazdagodott. Szóalkotásmódjaink jól állták az idők próbáját. Változatlanul legelevenebb az összetételek csoportja. Naponta alakulnak új összetett szavak, s az átlagos nyelvérzék ezt magától értetődőnek, természetesnek tekinti. Egyre jobban tért hódítanak az ún. jelentéssűrítő összetételek, vagyis az olyan összetett szók, amelyek-

ben a tagok egymáshoz való viszonya bonyolultabb, mint a hagyományos - tehát alanyos, tárgyas, birtokos jelzős és jelöletlen határozós - összetételeké. (Az e gyarapodást előidéző pszicholingvisztikai és történelmi-társadalmi tényezőkről itt talán nem szükséges szólnunk.)

A szókinccsel kapcsolatban aggodalomra mindössze két jelenség ad okot.

a) Bár a más nyelvekből való átvétel, a szókölcsonzás, természetes és állandó nyelvtörténeti folyamat, korunkban - mintegy másfél évtized óta - ez a folyamat tömegében és ütemében is egészségtelen méreteket öltött. Két iránya figyelhető meg: a közéleti-politikai nyelvben a latin-görög, a gyakorlati életben és a szaknyelvekben pedig az angol eredetű szavak nagyszámu használata, átvétele. Mindkettő ellenérzést, tiltakozást kelt, különösen a kevésbé iskolázott emberekben. A viszolygás érthető, ugyanis az idegen szavaknak a köznyelvben való sűrű használata egyrészt zavarja a megértést, a befogadást, s akadályozza a kultúra terjedését, másrészt - főleg a nyelvünk jellegétől erősen elütő alakú angol szavak beáramlása: design, conveyer, juice, snack, grape-fruit, computer stb. - kiejtési bizonytalanságra vezet. Azt, hogy a túlzott mértékű idegenszó-használatnak, az idegen szavak okatlan majmolásának a műveltségfitogtatás, a sznobizmus a melegágya, főlöszleges is részleteznünk. Mindenesetre a közművelődés demokratizmusának parancsoló elvével szemben itt egy korszerűtlen kulturarisztokratizmus látszik érvényesülni. Nem lehet vitás, melyiknek kell győznie.

b) Bár már 10-20 évvel ezelőtt is megfigyelhető volt, napjainkra mindinkább jellemző a szóképzésnek mint szóalkotási módnak nagymérvű háttérbe szorulása. Mind több képzőnk merevül el, válik terméketlenné, s a képzés útján alkotott szavakat, bármily szabályosak és szükségesek is, a nyelvi közvélemény egyre nagyobb

gyanakvással, sőt ellenérzéssel fogadja (meghibásodik, őszintétlen, párasság, pontosság). A nyelvtudományra vár annak felderítése, miért kanyarodott el mai szókincsbővítési rendszerünk a természetes fejlődést biztosító eredendőtől; a főleg: hogy hogyan volna szóképzési eljárásaink hajdani gazdag készlete legalább részben újból aktivizálható.

5. Az oktatás különböző formáinak hatására népünk írásbeliségének átlagos színvonala minden más vélekedés ellenére jólénére jóval magasabb a felszabadulásunk előttinél. Az is megnyugtató, hogy a helyesírás elsajátíttatásának módszertani irodalma igen szépen gyarapodott az utóbbi egy-két évtizedben. Sajátos és sajnálatos ellentmondás azonban, hogy az említett eredmények ellenére az iskolai helyesírástanítás hatékonysága a legutóbbi években nem növekedett, hanem csökkent.

Bizonyos szakadék jellemzi helyesírási közállapotainkat: kicsiszolt, minden részletre kiterjedő helyesírási szabályrendszerünkkel, amely az igényes sajtótermékek előállításában érvényesül is, pongyolaságoktól, sőt primitív hibáktól tarkálló helyesírási közgyakorlat áll szemben. (Ez utóbbi tapasztalható például a vállalati levelezésben, sokszorosítványokban, utcai feliratokon.) Társadalmunk ilyen szétrétegződése nemcsak írásbeliségünk alakulása, fejlődése szempontjából lenne káros, hanem politikailag is megengedhetetlen: egyének, sőt egész rétegek társadalmilag hátrányos helyzetét fokozhatja az átlagosan jó, elfogadható helyesírási színvonal alá süllyedés.

1982-ben új akadémiai szabályzat jelenik meg; előkészítésén egy bizottság tervszerűen dolgozik. Vele párhuzamosan folytatni kell a szakmai szabályzatok kidolgozását.

6. Mai nyelvünk szófüzési, mondat- és szövegszerkesztési jellegzetességeinek vizsgálatakor két ellentétes tendencia tü-

nik szemünkbe. Egyrészt a közlés pontossága érdekében a beszélő (vagy író) arra törekszik, hogy szabatos, félreérthetetlen grammatikai formában fejezze ki mondanivalóját (pl. kiskunfélegyházi a korábbi kiskunfélegyházi helyett), bár sokszor terjengősen (pl. kettő forint a két forint helyett) vagy épp fölösleges kettőzéssel (pl. délelőtti matiné, illetve egészségügyi higiénia az egyszerű matiné, higiénia helyett). Másrészt igyekszik takarékosan, tömören bánni a nyelvi eszközökkel, olykor annak árán is, hogy a túlzott szükszavuság, a szerkezetes tulsűrítés következtében homályosan, félreérthetően vagy éppenséggel érthetetlenül fejezi ki magát. (Pl. az ilyen mondat - legalábbis egy pillanatra - könnyen félrevezetheti az olvasót: "A jövő év végén már a Petőfi-műsort sugározhatja a solti nagyadó belépésével felszabadult lakihegyi adó." Mellékmondatos szerkesztéssel egy pillanatra sem sugallná a mondat azt, hogy a solti nagyadó fogja sugározni a Petőfi-műsort: "A jövő év végén már a Petőfi-műsort sugározhatja a lakihegyi adó, amely a solti nagyadó belépésével felszabadult.") Szélsőségeiben mindkét fejlődési irány káros, mert mindkettő a köznapi beszédől való eltávolodás jegyében fogant, s a hivataloskodás malmára hajtja a vizet. Erőnkhöz mértén küzdünk is e szélsőségek ellen, de az eredmények még nem megnyugtatóak.

7. Fontosságuk miatt okvetlenül szólnunk kell a társadalmi kapcsolatteremtés formáiról, a társas érintkezés nyelvéről, stílusáról, hangneméről is. A kép, amelyet erről festhetünk, meglehetősen tarka. Az kétségkívül a társadalmi demokratizálódás örvendetes jele, hogy a nyelvi formák is nagymértékben demokratizálódtak. Egyrészt eltűntek - vagy csak megváltozott funkcióban, például a humor nyelvi eszközeként élnek - a barokkos választékoságra, a túlzott finomkodásra, a hajbókolásra jellemző kifejezések a köszönésben, megszólításban vagy a társas érintkezés egyéb formáiban (alázatos tiszteletem, kérlek alássan, kegyeskedjék stb.).

Másrészt széltében-hosszában terjed egy közvetlenebb, emberi kapcsolatok teremtetésére a kimért, távolságtartó hangnál alkalmasabb bizalmas hang és stílus mind a köszönésekben, megszólításokban, mind a társalgásban; beleértve azok érintkezését is, akik azonos munkahelyen dolgoznak, de szorosabb baráti kapcsolatot nem tartanak egymással.

Ez tehát nyereségnek számít. Az azonban korántsem nyereség, hanem tünet, a nyelvi demokratizmus kinövése, hogy társalgási nyelvünk társadalmi méreteiben, egyre durvul. A szokványostól, az előírásostól való eltérésre törekvés, az illem figyelmen kívül hagyása, a divatos nonkonformizmus, főleg az ifjúság körében - tanultságtól függetlenül - általánossá tette a goromba stílust, a durva szavak használatát, a trágár beszédet. Ezt a nemkívánatos fejlődést jól tükrözi, de ugyanakkor táplálja, erősíti is az irodalom, amelyben - műfajtól függetlenül - nagy számban megtalálhatók a valamikor tabunak tekintett szavak, kifejezések. Természetes, hogy az alkotót, az író erőszakkal nem szabad - hosszabb távon nem is lehet - megkötni, korlátozni abban, hogy a valóságot hűen ábrázolja, de a szocialista művelődéspolitikai eszközeivel a lehetőségig mégis vissza kellene szorítani ezt a stílust akkor, ha nincs igazán funkciója, ha az író érezhetően csak modorosságból, feltűnés, divat kedvéért, esetleg egyéb megfontolásból választ ilyen hangnemet, él ilyen kifejezésekkel. Már csak azért is fontos feladat ez, mert a nyelvi durvaság, a trágárság további elharapódzása - bármennyire világjelenség is - az önzés, a nemtörődömség, a cinizmus előtt tárja szélesre a kapukat, s gátolja, sőt lehetetlenné teszi a szocialista emberformálást.

8. Az iskolai anyanyelvi nevelés helyzetének megítélésében figyelembe kell venni, hogy 1977-től tantervi reformok léptek életbe: előbb a szakmunkásképző majd a szakközépiskolákban, idén pedig az általános iskolában és a gimnáziumban. A reform

előkészítésének elvi alapja az 1972-es párthatározat volt, amely megkülönböztető módon kiemelte az anyanyelvi nevelés jelentőségét.

Iskolai anyanyelvi nevelésünk az új tantervekben a nyelvtan öncélú megtanításától elfordulva jókora lépést tett a nyelvhasználat megalapozása, fejlesztése irányába. Ugy látjuk, ezt az irányt kell követnünk, sőt erősíteniünk távlati terveinkben: az iskolai munka és így a tantervek központjába a szöveget kell állítani. Az anyanyelvi órákon folyó munka lényege tehát szövegek alkotása és elemzése, s ehhez kell kapcsolni mindent. Ez egyben a fogalmazás, a szerkesztés, az élőbeszéd tanítása-művelése; s a szükségnek (a tervnek) megfelelően körülrakható helyesírással, stilisztikával, a kiejtés ápolásával, nyelvi- és nyelvtani ismeretekkel. Megfelel a kreativitás alapvető pedagógiai érdekének, s összhangban áll az azal az újabb felismeréssel, hogy a gyermek a nyelvhasználatnak korához mért viszonylagos teljességével érkezik az iskolába, s nekünk az a feladatunk, hogy ezt egyrészt tudatosítsuk, másrészt továbbfejlesszük.

A szövegtantról illetően - a tudományos vitákban történt előrehaladással párhuzamosan - az új tantervekben megtörtént a frontáttörés: ilyen jellegű, tartalmu fejezetek kerültek be az új tankönyvekbe. A továbblépés (a távlati tantervek) érdekében a tudományos kutatásnak további erőfeszítéseket kell tennie a szöveg szerkesztési szabályainak, eszközeinek feltárására; másrészt a tantervi kutatásokban és kísérletekben végig kell gondolni: a szövegvizsgálatban felismert szabályok, szabályszerűségek hogyan tolják el a súlypontokat, és hol képeznek újakat a nyelvtan egyes részleteinek tanításában.

A korábbi iskolai anyanyelvi nevelés tulnyomórészt az írott nyelvvel foglalkozott, az élőbeszéd háttérbe szorult vagy elisikkadt. A mai új tantervekben ez a téma - ha nem is mindenütt

egyforma mértékben - a helyére került, ide értve a közéleti műfajokkal (a felszólalással, hozzászólással, vitával, előadással) való foglalkozást is. Itt is a kutatásnak vannak adósságai: szükség van a beszélt nyelv külön elemzésére, sajátosságainak leírására; részletező vizsgálatokkal kellene feltárni a közéleti beszéd mai jellemzőit, kívánatos jobb megjelenítésének formáját, eszközeit; szembe kellene néznünk a regionalitás jelentkezésével, ezzel kapcsolatban és általában foglalkoznunk kellene a köznyelvi kiejtési normával.

A nyelv társadalmi jelenség, melynek két lényegbeli jellemzője, hogy a kommunikáció eszköze és a társadalmi tudat kifejezése. Lényeges funkciója, hogy eszköze a gondolkodásnak, a magunk kifejezésének, de itt most azt szükséges újra kiemelni, hogy a kommunikáció eszköze. A kommunikációs alaphelyzet már része az új tanterveknek, sőt öröndetes ujsága ezeknek az üzenet nem nyelvi eszközeinek (a képnek, rajznak, grafikonoknak) a felvétele. Mégis le kell szögeznünk, hogy a kommunikációs tevékenységet és vonzásait a jelenleginél átgondoltabban, alaposabban kell tárgyalnunk az iskolában.

A nyelv megjelenését tekintve nem egységes, használatában különféle szinteket (nyelvi és stilusrétegeket) figyelhetünk meg. A nyelvhasználat szintekre bomlásának (rétegződésének) tényéből sokkal több és határozottabb következtetést kell levonnunk az iskolai munkában, mint eddig tettük.

A nyelvhasználat, a nyelvhasználati szintek felől való megközelítés másként veti fel a norma kérdését is, mint ahogy e kérdést eddig kezeltük. A norma társadalmi, kulturális létező, s mint társadalmi jelenség maga is rétegződik az egyidejűségben és változik az idő egymásutánjában. A szókincs és a nyelvtani szabályok virtuálisan lehetséges alkalmazásában - a norma - az adott környezetnek, helyzetnek, a nyelv adott szintjének megfele-

lően - kihat egy sávot, egy területet, melynek eszközei a közösség ítélete (a nyelvhasználat) alapján alakulnak. Éppen a stílusrétegek figyelembevétele alapján tudunk rámutatni, hogy adott helyzetekben valami szokásos vagy nem szokásos, bizonyos szavak, szerkezetek beleillenek-e a szövegbe vagy sem.

Tudatosan és tervszerűen foglalkoznunk kell a tanulók szókincsének fejlesztésével. E témakörben utalnunk kell a nem magyar szakos tanárok feladatára, valamint egy iskolai értelmező (esetleg értelmező és szófejtő) szótár elkészítésének szükségességére.

A nyelvtudományban véget értek azok a viták, melyek tisztázták, hogy a tiszta szinkronia illúzió, a nyelv történeti mozgásának ismerete nélkül nem érthetjük meg a mai állapotot, nem tudjuk felkészíteni tanítványainkat a szüntelenül beálló változások mérlegelésére. A nyelv történeti mozgásának illusztrálása nagyjából a helyére került már a mai új tantervekben is. A további kísérletek dolga annak feltárása, milyen mértékben, módszerekkel élnek a lehetőségekkel tanáraink, s hol lehet helyenként, esetenként további bővítésre gondolni.

Igy fogva fel az anyanyelvi nevelés célját és tematikáját, felvetődik a kérdés: mi legyen a nyelvtani rendszer bemutatásával, megtanításával, mi történjék bizonyos nyelvi ismeretekkel, melyek az általános műveltséghez tartoznak? Az utóbbiak s hozzájuk hasonlóan a nyelvtani rendszer ismerete is, részei az általános műveltségnek, és bemutatandók, alapvető részeiben meg is tanítandók, a mindenkire kötelező tanulmányok között. A nyelvi ismeretek közül olyan témákat kell megfelelően elhelyeznünk, mint nyelvünk eredete, nyelv és gondolkodás összefüggése, a nyelvek jellemzői.

Szólnunk kell még az iskolai anyanyelvi nevelésnek néhány olyan fogyatékoságáról, amelyet az új tantervek sem tudtak megszüntetni. A legaggasztóbb a szakmunkástanulók anyanyelvi nevelésére fordítható idő szűkössége: a teljes képzési idő alatt összesen 60 órán kell osztozni az irodalommal. A szakmunkástanulók úgy válnak majdan közéleti feladatokat vállaló állampolgárokká, hogy az ehhez mulhatatlanul szükséges anyanyelvi ismereteknek és készségeknek még az elemeit is csak felében-harmadában sajátították el. - A szakközépiskolákban és a gimnázium III.-IV. osztályában adott heti egy óra szintén nem biztosíthatja kellően a feltételeket a tanulók anyanyelvi műveltségének fejlesztéséhez. - Ugyancsak tarthatatlan az a jelenlegi gyakorlat is, hogy egyetemi tanulmányai során anyanyelvi nevelésben, továbbképzésben csak a magyaros tanárjelölt részesül. Mivel a diák számára nemcsak a magyar-tanár beszéde és írása példakép, hanem a többi tanáré is, mulhatatlanul szükséges, hogy a nem magyar szakosok is részesüljenek megfelelő felkészítésben, legalább a helyesírás, a helyes és szabatos tanári, előadói beszéd, a szókincsfejlesztés, a fogalmazás és szerkesztés, a nyelvi rétegeződés tekintetében. S ugyanígy meg kellene valósítani a jogászok, közgazdászok, műszakiak hasonló felkészítését is. - Végül pedig azt is szükségesnek tartjuk megjegyezni (a részletezés megítélésünk szerint nem ide tartozik), hogy jelentős felfrissítésre, korszerűsítésre szorul a felsőfoku - főleg az egyetemeken folyó - tanárképzés is.

9. Hogy az iskolán kívüli nyelvművelő és ismeretterjesztő tevékenységnek is igen nagy a jelentősége, azt talán nem kell itt kifejtenünk. E munkának a visszhangja - egy-két nem alaptalan, de alighanem egyoldaluan negatív írói véleményt nem számítva - egészében véve jó is. A kedvező visszhangból azonban korántsem szabad arra következtetnünk, hogy a nyelvművelő és nyelvi ismeretterjesztő munkának a hatékonysága is megfelelő. Sajnos, nem ez a helyzet. Az általános érdeklődéssel nem jár együtt az anya-

nyelv helyes és árnyalt használatára való általános igény. A nyelvi tudat nem eléggé fejlett. A nyelvhelyességi babonák közül jó néhány ma is makacsul tartja magát, sőt olyan is akad, amelyiknek ma erősebb a háterszága, mint valaha is. (Ilyen pl. az a nézet, hogy a fog-os jövő rossz, magyartalan, fölösleges.) Az a nyelvszemlélet, amely a nyelvet valamilyen eredendőnek vélt, "tisztá" állapotában igyekszik szemlélni, illetőleg ilyen állapotában megtartani, visszaszorulóban van ugyan, de nyomaiban még ma is megtalálható. A magánember és a hivatal nyelvhasználata szándékainak és erőfeszítéseinek ellenére még ma sem közeledik egymáshoz, csupán részeredmények figyelhetők meg. A felsorolást - a jelentés többi részével összhangban - még tovább is folytathatnánk.

Az eddiginél eredményesebb nyelvművelésnek, anyanyelvi nevelésnek azonban súlyos szervezeti korlátok szabnak gátat. Mert a szervezeti keretei ugyan megvannak az iskolán kívüli anyanyelvi nevelésnek, de ezek a keretek rendkívül szűkek, elégtelenek. A nyelvművelésnek szorosabb értelemben vett szervezeti, azaz intézményi bázisa az aránylag kicsi Nyelvtudományi Intézet hét tudományos osztályának egyikén, a mindössze tíz főből álló mai magyar nyelvi osztályon van. Igaz, hogy más osztályon dolgozó intézeti kutatók s kiváló egyetemi, főiskolai oktatók is részt vállálnak a nyelvművelés terheiből, de másrészt az is igaz, hogy még az említett intézeti osztály tagjainak energiáját is nagyjából az egyébként szintén igen fontos akadémiai tervfeladatok kötik le, s csak ezek mellett szakíthatnak időt maguknak a nyelvművelés közvetlenül, átétel nélküli gyakorlati részének végzésére, ill. irányítására. E körülmények ismeretében nincs mit csodálkozni azon, hogy az országos méretű kívánalmaknak, várakozásnak csak részben felelhetnek meg. Márpedig a feladatok egyre szaporodnak. Az anyanyelvi művelődés iránti igény egyre növekszik. Minden erőnkkel arra kell törekednünk - részben ésszerűbb feladatmegosztással, a munkában részt venni kész személyek és műhelyek jobb bekapcsolásával,

részben személyi fejlesztéssel, új szakemberek kinevelésével -, hogy gyarapodó feladatainknak mind korszerűbb módszerekkel és elvi alapokon állva, mind nagyobb mértékben és mind eredményesebben tehessünk eleget.

III. Függelék

Bár jelentésünkben a mai magyar nyelv állapotának vázolásával egyidejűleg az előttünk álló feladatokat is igyekeztünk megjelölni, függelékképpen most röviden mégis felsoroljuk, hogy felmérésünk tanúsága, azaz megítélésünk szerint jelenleg mik a legfőbb teendőink anyanyelvünk védelmében, ápolásában, fejlesztésében. Javaslatainkat két részre osztjuk. Az első részben azokat az alapvető fontosságú feladatokat soroljuk fel, amelyeket a nyelvtudomány pusztán a maga erőivel, eszközeivel nem képes - vagy csak részben képes - megoldani, vagyis amelyeknek teljesítéséhez szakmán kívüli, társadalmi segítségre (példamutatásra, erkölcsi támogatásra, a közhangulat kedvező irányba terelésére, szervezeti erősítésre stb.) van szükség. Másodjára - nem véglegesen kiérlelt formában, inkább csak gondolatokként - olyan feladatokat sorolunk fel, amelyeket a nyelvésztársadalom (tüzetes megvitatása és annak alapján való rangsorolás, esetleg módosítás után) a saját erejéből is meg tud oldani. Javaslataink első részében nagyjából a jelentésünk tárgyalási sorrendjét követtük, a második részben a témák sokfélesége miatt nem törekedtünk meghatározott rendre.

A) Csak társadalmi támogatással megvalósítható feladatok

1. Mivel társadalmunkban számos okból, többek között bizonyos kispolgári hatások, áramlatok érvényesüléseként, ille-

töleg vetületeként újból erősen terjed a nélkülözhető idegen szavaknak és kifejezéseknek henye, fölösleges, a megértést nehezítő használata, az e káros divat elleni küzdelemnek társadalmi, politikai súlyt, tekintélyt kell adni. El kell érni, hogy az idegenszó-kedvelők ne büszkék legyenek arra, hogy a tömegek nem értik meg őket, hanem inkább szégyenkezniük kelljen emiatt. A közhangulat ilyen irányu és arányu megváltoztatásához nem elég a nyelvművelők szava, s még az Akadémia Elnökségének 1978-as, tárgyilagos hangú állásfoglalása sem elégséges. Arra is szükség van, hogy nagy tekintélyű párt- és állami vezetőink, közéleti személyiségeink közül minél többen maguk is félreérthetetlenül kifejtsék álláspontjukat, s újságcikkekben, tanulmányokban, rádió- és tévényilatkozatokban ítéljék el ezt a divatozó káros jelenséget. Fejtsék ki, hogy nem általában az idegen szavak ellen küzdünk, hiszen például a tudományos kutató munkában ezek nélkülözhetetlenek, hanem az idegen szavaknak a sajtó, a kereskedelem, az ismeretterjesztő irodalom nyelvében való káros elszaporodása ellen emelünk szót.

2. A "hivatali nyelv" a maga személytelenségével, rideg-ségével, körmönfonságával sok évtizede mételyezi közéleti és mindennapi nyelvhasználatunkat, stílusunkat. Némi javulás ugyan időről időre mutatkozik - például a mai hivatalos iratok nyelve jóval egyszerűbb, természetesebb, mint a századforduló hasonló irományaié -, másfelől viszont azt tapasztaljuk, hogy a hivataloskodó nehézkesség mindinkább jellemzőjévé válik a szaknyelveknek és a közéleti nyelvnek is. A legutóbbi években több hasznos kezdeményezés is született, ez azonban még korántsem elegendő. Továbbra is mindent meg kell tennünk azért, hogy a hivatalos-közéleti-szakmai nyelv (ideértve a tömegtájékoztató eszközök nyelvét is) meg a köznapi beszélt nyelv minél jobban közeledjék egymáshoz.

3. A megfelelő színvonalra kell emelni mindazoknak anyanyelvi (helyesírási, retorikai, szakmai nyelvi stb.) műveltsé-

gét, akiknek erre hivatásuk gyakorlásához szükségük van. Gondoskodni kell arról, hogy a nem magyar szakos tanárok, a jogászok, a közgazdászok, a politikai és társadalmi szónokok, a funkcionáriusok, továbbá azok, akik hivatásukból következőleg gyakran állnak mikrofon előtt, valamennyien részesüljenek olyan irányu és arányu nyelvi-nyelvhasználati továbbképzésben, amely munkájukat eredményesebbé, hatékonyabbá teszi.

4. Nyelvhasználatunk számos területén - részben külföldi, főleg nyugati mintára - ijesztő, a jó ízléssel és a szocialista erkölccsel összeegyeztethetetlen mértékben elharapódzott a nyelvi, stiláris durvaság. Jól tükrözi ezt az irodalomban, a filmben, a színpadon felbukkanó, sőt burjánzó vaskosságok, trágárságok sora, de még jobban tükrözi az irodalom "ihletője": mindennapi nyelvhasználatunk. Ez a fajta és méretű stiláris durvaság, amely a társas emberi kapcsolatokat szakadatlanul mérgezi, ellentétben áll mindenfajta közösségi szellemmel és magatartással, s megnehezíti a szocialista emberformálást. Éppen ezért az ellene való küzdelem sem csupán a nyelvművelők feladata; igen nagy szükség van párt- és állami vezetőink határozott állásfoglalására, a közvéleménynek ilyen módon való formálására is.

5. A nyelvi nevelés legfőbb színtere az iskola. A jelenlegi tanterv és iskolarendszer alapján véve kellő indítást és egyre jobb teret ad a pedagógusnak a tanulóifjúság anyanyelvi tudatának kifejlesztéséhez és megerősítéséhez. Némely iskolatípusban azonban - legfőképpen a szakmunkásképző iskolákban - nincsenek meg a szükséges feltételek, lehetőségek. Ezen a helyzeten a magyarórák számának növelésével mielőbb változtatni kell.

6. Hazánkban az iskolán kívüli nyelvművelő és nyelvi ismeretterjesztő munka a nagy hatókörű tömegtájékoztató eszközök (sajtó, rádió, televízió) segítségével folytán elég népszerű, de nem

elégge hatékony. A nyelvi kérdések iránti érdeklődést már sikerült nyelvészeinknek széles körben felkelteniük, de a helyes nyelvhasználat igényét még nem tudták elégge felébreszteni, készségét pedig kellően kifejleszteni. A nyelvi műveltség általános színvonala még ma is meglehetősen alacsony, s a nyelvi igényesség sem kellő fokú. Ugyanakkor a feladatok egyre sokasodnak, ellátásuk mind nehezebb. Ezért meg kell erősíteni, egyszersmind ki kell szélesíteni a nyelvművelés szervezeti bázisát, hogy a nyelvművelő és nyelvi ismeretterjesztő tevékenység a jelenleginél szélesebb körű, hatékonyabb és mélyebb lehessen. Meg kell teremteni annak feltételeit, hogy a nyelvművelők hiánytalanul megfelelhessenek az egyre növekvő társadalmi igényeknek, eleget tehessenek feladataiknak.

B) Szakmán belül megoldható feladatok

1. Kutatási területen

a) Mély történeti és rendszertani elemzéssel meg kell vizsgálni: mikor és miért szorult vissza - szinte az elhalás fokáig - szóképzési rendszerünk aktivitása; s hogyan volna a szóalkotásnak ez az ősi, egyszerű és hasznos módja újraéleszthető.

b) A kommunikáció közvetlen közegeként szolgáló mondat és szöveg megalkotásának módjáról is felderítendő: mikor és mennyire idegenedett el az igényesebb gondolatanyagot hordozó válfaja a (nagy részt indogermán hatást tükröző) szerkezetes zsúfolás irányába, a mindennapi gondolkodásunkat ma is jellemző (finnugor alapú) rövid mondat egységes formától; - s hogyan volna ez a két elkülönülő gondolatfűzési és -kifejezési eljárás mód közelebb hozható egymáshoz, hogy igényesebb gondolat kifejezésünk a köznapinak ne ellenlábasa legyen, hanem megemelkedett formája, szerves folytatódása.

c) A jelen fejlődési fokának rögzítésére s kiinduló pontul a továbbhaladáshoz, fontos volna egy megújított, korszerű tudományos - de nyelvünket és eddigi ismereteinket tiszteletben tartó, közérthető és használatközpontu - leíró nyelvten elkészítése.

d) Szükséges a szövegtan kiművelése, különös tekintettel a mai társadalmi igényekre, a valóságos és tömeges kommunikációs műfajokra.

e) Tanulmányozni kell - s már menet közben is segíteni fejlődésükben - a társadalmi átalakulásnak olyan nyelvi vetületeit, mint: a regionális köznyelviség (vagyis nyelvjárásainknak bomlásuk után való felemelkedése, illetőleg a táji elemeknek köznyelvünkbe hatolása); - a mai életünkben újként jelentkező vagy átalakult formában továbbélő szóbeli és írásbeli műfajok (az utóbbinak kicsucsosodása egy mai igényeinkre szabott "retorika" kiművelése).

2. A tömeges nyelvhasználati fejlődés közvetlenebb szolgálatában

a) Minél nagyobb számban, s minél több műfaj (azaz nyelvhasználati réteg) számára kellene nyelvhasználati-fogalmazási tanácsadó kézikönyveket készíteni (pl. magánlevelezési, polgári ügyintézési, közigazgatási, közéleti, publicisztikai stb. profiluakat); olyan vezérfonalakat, amelyek önálló gondolkodásra és gondolatkifejtésre szoktatnak, nevelnek.

b) Vizsgálandók és egészséges irányba terelendők a demokratizálódásunk során problematikussá vált érintkezési formák (köszönés, megszólítás, tegezés-magázás) és a merevség feloldódása révén tulságosan is meglazult nyelvi izlés (bizalmaskodás, trágárkodás) standardizálódást kívánó ingadozásai, sőt kilengései.

3. Az iskolai anyanyelvi nevelés területén

a) Minden segítséget és segédletet meg kell adni az iskolának és a pedagógusoknak, hogy a tanterv- és tanrendszerű oktatásban érvényesíteni tudják az elindított reform használatközpontu törekvéseit.

b) Ezzel egy időben meg kell találni az anyanyelvi nevelés tanórán kívüli lehetőségeit, illetőleg e lehetőségeknek az eddiginél jobb felhasználásmódját a különféle iskolatípusokban.

c) A nem magyar szakosok anyanyelvi alapképzésének megindulásáig is kívánatos volna általánossá tenni legalább a korszerű beszédművelést a felsőfoku pedagógusképzésnek minden ágazatában és szakján.

d) Igen fontos volna a különféle szinteken működő pedagógusok (óvónők, tanítók, tanárok) rendszeres anyanyelvi továbbképzésének - központi irányításu - megszervezése.

e) A jól sikerült iskolai helyesírási szabályzat mintájára további oktatási segédleteket - köztük elsőként egy iskolai használatra szánt értelmező kishoztárt - kellene megtervezni és elkészíteni.

4. A tömeghatásu ismeretterjesztő munkában

a) Megfelelő szervezéssel és előkészítéssel az eddiginél jobban be kellene vonni a nyelvi ismeretterjesztés munkájába az együttműködésre kész akadémiai bizottságokat, felsőoktatási tanzékeket; jobban támaszkodni a tömegmunkában a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagságára.

b). Kiemelt feladat a nyelvművelő, nyelvi ismeretterjesztő és retorikai előadók utánpótlási gárdájának kinevelése, felkészítése, munkába állítása.

c) Tartalmilag kiszélesítendő az ismeretterjesztő munka olyan területek irányába, amelyek a nyelvi tudatot tömegméretekben alapozzák és erősítik (mint: a nyelvrokonság kérdése, a kommunikációs szempontok tekintetbe vétele, a nyelvtipológia stb.).

NYELVÜNK ÁLLAPOTA, ANYANYELVI MŰVELTSÉGÜNK HELYZETE ÉS FELADATAINK

Széles körű társadalmi igénynek tesz eleget a Magyar Tudományos Akadémia azáltal, hogy időről-időre áttekinti anyanyelvünk helyzetét, figyelemmel kíséri fejlődésének irányait, számba veszi a gondokat, problémákat, s igyekszik kijelölni azokat a feladatokat, amelyek elősegítik a magyar nyelv gondolati tisztaságának, esztétikai értékeinek fenntartását, hogy mind teljesebben megfelelhessen korunk, a korszerűség követelményeinek.

A hetvenes évek első felében számottevő tudományos módszerű anyaggyűjtés alapján már készült egy jelentés, s ez kisebb módosításokkal "Mai magyar nyelvünk" címmel 1976-ban könyvalakban is megjelent.

Az iskolai anyanyelvi nevelés helyzetéről és korszerűsítéséről készült tanulmányok kötetben ugyancsak 1976-ban jelentek meg.

A jelen előterjesztést a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya nyelvészek és pedagógusok széles körének, valamint néhány írónak a bevonásával többszöri vita és egész sor résztanulmány alapján készítette el.

Az Osztályülés és az Elnökség ülésén elhangzottak figyelembevételével az elemzést nyelvész munkaközösség dolgozza át, s így az akadémiai testületi fórumok által sokoldaluan és minden szinten kritikailag is megvitatott és kiegészített szakszerű elemzés kerülhet az illetékes fórumok elé.

A vita minden esetben arról tanuskodott, hogy olyan kérdésről van szó, amely érzékenyen érinti egész társadalmunkat, a társadalmi magatartást, a társadalmi normákat és azt a bonyolult szférát, amelyet a "nemzeti tudat" fogalmával lehet jellemezni.

Általános volt az a vélemény, hogy a jelentés egészében szinvon-alasan elemzi nyelvünk mostani helyzetét, az anyanyelvi kulturával kapcsolatos kérdéseket, s az Elnökség különösen értékelte, hogy az előterjesztés a nyelvi kérdést egyben társadalmi kérdésként is tárgyalja. Világosan kitűnik, hogy a társadalmi problémák törvényszerűen jelentkeznek a nyelv használatában, és hogy a nyelv fejlődése történelmileg szoros összefüggésben van a demokratizmus kibontakozásával vagy hiányával.

Az osztályplénumon is elhangzott véleményekkel összhangban több felszólaló fontosnak tartotta az anyagban a nyelvfejlődés történeti felfogásának, hibás szemléletének módosítását, kijavítását. Ez azért is szükséges, mert a jelentésben nagy különbség van az elméleti alapvetés és a valóság feltárása között, ez utóbbi javára.

Több felszólaló rámutatott, hogy a magyar nyelv történeti fejlődésének ez a hibás elméleti alapvetése nemcsak a történeti multban lezajlott nyelvi hatások, kapcsolatok (altáji nyelvek, indoeurópai nyelvek stb.) kezelését teszi irreálissá, hanem megnehezíti annak a helyes értékrendszernek a kialakulását is, amely az idegen szavak átvételének kívánatos, szükséges mértékét jelentheti. Ez korunkban a nemzeti nyelvek valós problémája mindenütt a világon.

Az Elnökség egyetértett azokkal a megállapításokkal, hogy a nyelv nemcsak egyszerűen eszköze az emberek közötti érintkezésnek, hanem a gondolkodás, a magatartás alakításának, az életmód formálásának eszköze is, kifejezi az egész viselkedésbeli szokásrendet, és mint ilyen, esztétikai értékek hordozója.

A vitában ennek megfelelően felelősséggel sorakoztatták fel azokat a jelenségeket, amelyek nyelvünk gazdagodásának, fogalmi rendszere kiszélesedésének jelei, ugyanakkor az ezeknek ellentmondó gondokat, problémákat igen sokrétűen fogalmazták meg.

Az elhangzott legfontosabb kérdések a következők voltak:

- A közérthetőség legyen általános követelmény. A gondolatok szakszerű átadása, a szaknyelv alkalmazása, a tudományos igényű megfogalmazás - írásban és szóban - nem mond ellent ennek a kívánságnal.

- A nyelvi, nyelvhelyességi hibák, tévedések javítása változatlan és folyamatos feladat, a jövőben azonban nagyobb figyelmet kellene fordítani a példaadásra. A példamutatás követelménye különösen vonatkozik a tanári munkára (az oktatás minden szintjén), a tömegkommunikációs eszközöknek (tv, rádió, publicisztika stb.) a nyelvi kulturát befolyásoló tevékenységére.

- Megkülönböztetett súlya és szerepe van jelenünkben a beszélt nyelvnek, és ezen belül különösen a nyilvánosan elhangzó beszédnek. A beszélt nyelv, valamint a közéleti beszéd manapság a szó szoros értelmében tömegeket érint, a gondolati, tartalmi és esztétikai minőség minden tekintetben nagy hatást gyakorol a hallgatókra.

- A kérdés súlyának megfelelő részletességgel és árnyaltsággal kezelte az Elnökség a jó ízléssel és a szocialista erkölccsel összeegyeztethetetlen trágárságot, a nyelvi, stiláris durvaságot. Megállapították, hogy e nyelvi jelenség társadalmi magatartást tükröz, s fellelhető minden társadalmi rétegnél. Az ellene való küzdelem is általánosabb társadalmi, politikai feladat, ízlésnevelés kérdése.

- Rendkívül bonyolult, az utóbbi évtizedekben felgyorsult tudományos-technikai forradalom következtében felmerült kérdés

az idegen szavak térhódítása a nemzeti nyelvekben, így a magyar nyelvben is. Az Elnökség korábban külön is foglalkozott e problémával, és állásfoglalását beható vita után, a nyelvész szakemberek véleményével összhangban alakította ki. Az Elnökség helyesnek tartaná, ha az előterjesztésnek ez a fejezete is árnyaltabban fogalmazná meg a jelenséggel összefüggő körülményeket, a tennivalókat.

- A vitában több olyan javaslat is elhangzott, amely közvetlenül ad feladatot a nyelvtudománynak és az oktatásnak. (Pl. a nyelvi készség jobb grammatikai megalapozása, különös tekintettel az idegen nyelvek elsajátítására, a fiatalabb nemzedékek nyelvének, beszédkulturájának mélyebb elemzése, a pozitív jegyek erősítése, új fogalmak alkotásának vizsgálata, szóképzés, szóösszetételek stb.)

Az Elnökség 44/1979. számú határozata^{*}

1. Az Elnökség köszönetet mond az előterjesztés készítőinek és előadójának az országos érdekű, össznemzeti érdekű és egyben az Akadémia tevékenységét is közvetlenül érintő témakör gondos kidolgozásáért.

2. Az Elnökség a nyelvünk mai állapotáról, nyelvhasználatunk zavarairól és a bizonytalanságok okairól adott elemzést egészében véve reálisnak tartja, az eredmények és a problémák gondos feltárásának tekinti. Ugyanakkor az olyan alapvető elvi kérdéseket, mint aminők a mai nyelvállapot társadalomtörténeti előzményei, a

^{*} Az előterjesztést az Elnökség 1979. december 18-i ülésén vitatta meg.

mai nyelvállapot és a társadalmi magatartás, a szocialista életmód és a társadalmi életeszmény viszonya - e kérdések egyébként az anyagban érintve vannak -, az előterjesztés készítői mélyebben dolgozzák ki.

3. Az előterjesztésben (Függelék c. fejezet) jelzett feladatok túlnyomó többségével egyetért az Elnökség. Felhívja azonban az Osztály által kiküldött munkaközösséget, hogy a fejezetet bizonyos mértékig szerkessze át, s emelje ki jobban azokat a feladatokat, amelyek a társadalmi támogatást és a szakmai alapozást egyaránt megkívánják, és ne válassza oly módont szét ezt a nagyon összefüggő kérdéskört, ahogyan az előterjesztés e fejezetében egyes esetekben történt.

4. A megtárgyalt helyzetelemzést az Elnökség alkalmasnak tartja arra, hogy - a vitákban kifejtettek figyelembevételével, megfelelő új szövegezésben - az Akadémia az illetékes fórumok elé terjessze.

Megjelent

A történettudomány helyzete
A gyógyszerkutatás helyzete
Az állam- és jogtudományok helyzete
A régészet helyzete
Új genetikai kísérleti módszerek alkalmazása és problémái
A növényvédelmi tudományok helyzete és feladatai
A víruskutatás helyzete és problémái
A klinikai kémia helyzete, feladatai és fejlesztésének irányai
A művészettörténettudomány helyzete
Az irányítás, vezetés és szervezéstudomány helyzete
A meteorológiai tudományok helyzete
A neveléstudomány helyzete
Mezőgazdaságunk fejlesztése és a kutatás
Táplálkozásunk helyzete és korszerűsítésének lehetőségei

Előkészületben

A bányászati tudományok helyzete
A matematika helyzete
Az élelmiszeripar és az azt szolgáló kutatás helyzete, feladatai

